Interview

Vékás János

ÍGY HOZTA A TÖRTÉNELEM...

INTERJÚ SZELI ISTVÁN AKADÉMIKUSSAL
III. RÉSZ

Az interjú során eddig nagyobbára az életének alakulásával kapcsolatos eseményekről beszélt. Szeretném, ha válaszolna még néhány más jellegű kérdésre, előbb azonban arra: mi a véleménye az általunk művelt műfajról, az „önéletmondás" műfajáról?

Az „önéletmondás" nem önéletírás, nem sok köze van a betűhöz. Jellegzetesen rádiós műfaj: az élő beszéd fesztelen fogalmazásának a jegyei, a hevenyészett, nyelvtanilag kevésbé gondos mondatfűzés jellemzik; nem kötik az arányokat mérlegelő meggondolások, a szigorú szerkesztési elvek feszessége. Formája és dinamikája a beszélgetés asszociációs kanyaraitól függ: a szöveg mintegy magától „épül" és „alakul", nem pedig valamilyen „építés" és „alakítás" eredménye. Ezért látszanak a stílformák írásban rögzítve szokatlannak, s talán ellentmondás is van a mondott szó és az írott szöveg stílusbeli követelményei között. Az írásba foglalás folytán elvesznek a szóbeliség természetes együtthatói (hangsúly, mondatnyomaték és egyéb hangoztatott elemek), mint ahogy az olvasott szöveg is sokat veszít szuggesztív hatásából a rádió hullámain.

Arra törekszünk, hogy a magnószalag hiven rögzítse a beszélgetés menetét, legfeljebb néhány szóismétlést vagy nyelvbotlást igazítunk helyre, de igyekszünk megőrizni a kollokviális stílus ismérveit. Úgy véljük, hogy az érintetlenül hagyott szövegből nemcsak a beszélő egyéniségének jellemző vonásaira derül erősebb fény, hanem belőle — tárgyánál és tartalmánál fogva —, közelmúltunk bizonyos eseményeinek és szellemi életünk alakulásának jobb megértéséhez is adalékokat kapunk. Lenne tehát még néhány kérdésem.

Munkássága során hogyan változott és fejlődött a vajdasági magyar irodalom fogalmának értelmezése, hogyan viszonyult a regionalizmushoz? Időrendbe sorolt írásainak témáit tekintve úgy tűnik, hogy míg kezdetben a helytörténeti problémák foglalkoztatták, például a zentai gimnázium története, a zentai írók munkássága, az évtizedek során a már magában is

nyitottságot feltételező komparatisztika útján haladva európai szintű folyamatokat felölelő összehasonlító irodalomtörténeti témákig jutott el. Ilyen távlatból mit jelent Vajdaság mint szellemi térség most az ön számára?

Azt hiszem, hogy a regionalizmus és az egyetemesség nem abban az értelemben mondanak ellent egymásnak, ahogy azt a mindennapi szóhasználatban tapasztaljuk. Az a körülmény, hogy egy műalkotás, egy irodalmi mű tájhoz, régióhoz, vidékhez kapcsolódik, vagy éppen abból nő ki, abból merít ösztönzést, még nem regionalizmus, nem jelenti azt tehát, hogy az a mű a vidékhez tapadt, és nem lát túl önmagán. Vonatkozik ez természetesen a tudományos kutatásra, irodalomtörténetre, irodalmi kritikára, stb. is. Én tehát nem a témában, a tárgyban, egy bizonyos helyhez való kapcsolódásban keresném a regionalizmus ismérveit, hanem inkább egyfajta magatartásban, szemléletben, gondolkodásmódban. Az a körülmény, hogy egy táj vagy vidék ihletését lehet felismerni egy műben, akkor lehet negatívum, ha az azonossá válik a vidékiességgel, vagyis lélekben és szellemben az. Itt hivatkoznék az egykori szabadkai, az egyetemes magyar irodalom szempontjából regionális íróra, a jó öreg Milkó Izidorra, aki egy tanulmányában azt írta le, hogy „a vidékiesség szív- és lélek-ügy, nem pedig illetőségi kérdés". Aztán hivatkozhatnék Babitsra is, az européer Babitsra, aki azért lelkesedik Csokonai költészetéért, mert — ahogy írja az Európai irodalom című könyvében, megpróbálom ezt is szó szerint idézni — „akkor is európai költő, és éppen abban az, hogy a leglokálisabb színeket keni palettájára". Ezeket az idézeteket valahogy megjegyeztem magamnak, mert magam is foglalkoztam a regionális irodalom problémakörével, a Nemzeti irodalom — nemzetiségi irodalom című könyvemben van is egy tanulmány erről. Ma már jól tudjuk, hogy a magunk világáról gondolkodni, a miénkben szemlélődni korántsem jelent regionalizmust. Tudniillik úgy vélem, hogy mi is a magunk módján az egyetemességnek valamiféle elemei vagyunk, tehát egy nagyobb közösséghez is tartozunk. Ahhoz a nagyobb közösséghez pedig — ahogy Móricz mondotta annak idején — csak a kis közösségeken keresztül lehet eljutni. Ez elég korán tudatosodott bennem, és ezért viszolyogtam mindig egy olyan szellemi magatartásformától, amely lebecsüli azt az életet, amelybe valaki nemcsak beleszületett, hanem benne is él. Amikor ezeket mondom, akkor nem valamilyen bocskorkultuszt, valamilyen balkániságot, vagy éppen egy vad debrecenizmust hirdetek, ahogy Kazinczy mondta a debreceni írók magatartásáról, az önelégült, szűk körű patriarchalizmusukról. Sokkal inkább a felfogást, és a megközelítés kérdését firtatom, nem magát a témát, a tárgyat, de azt hiszem még az eljárást, a módszert sem, ahogy közeledünk az ilyen kérdésekhez. Mert szó volt itt az előbb a komparatisztikáról. Az összehasonlító irodalomtörténetet is lehet provinciálisan művelni. Lukács György éppen ezt a jelzőt használja az összehasonlító irodalomtörténet módszerére illetve azokra a pozitivista komparatistákra, akik megelégedtek a témák, a motívumok, az irodalom anyagi elemeinek és mozzanatai-

nak kutatásával, ugyanakkor pedig elhanyagolták a szellemi vonatkozásokat, a szellemi komponenseket, az eszmei hátteret.

Mindezt csak azért mondom, mert a nekem föltett kérdés valahogy olyképp hangzik, hogy hogyan jutottam el a helytörténettől a komparatisztikáig. Erre szeretnék most úgy válaszolni, hogy valójában ez a két dolog nem zárja ki egymást. És hogy miért nem, arra szerettem volna az előbb mondottakkal megfelelni.

A másik kérdés, hogy mit jelent számomra Vajdaság mint szellemi térség. Jelenti első fokon a magam világát, amiben élek, és amit nem bírok, de nem is akarok megtagadni. Másodsorban egy nagyobb közösség, tehát egy ország, ugyanakkor egy nemzet, egy nyelv, egy kultúra részét. De azokon keresztül akár Európa egy részét is, vagy akár a világegyetemet. A gazdasági, szellemi, művészi alkotótevékenység egy konkrét, adott színhelyét jelenti nekem Vajdaság, de egyben talaját is, és nekünk, azt hiszem, az a dolgunk, hogy ezt a talajt mindinkább termővé és mindinkább alkalmassá tegyük a szellemi élet javainak megteremtésére. Ez akár egy életprogram is lehetne, legalábbis olyan igényesnek és gazdagnak látszik e pillanatban előttem.

Igen, ez így szinte magától értetődő, ha a művészeten belüli kategóriákban gondolkodunk. Felmerül azonban a kérdés, hogy a regionalizmus mint probléma miből ered: elsősorban a művészeten belüli tényezőkből, vagy pedig a művészeten kívüliekből? Tudjuk, hogy például Szenteleky a couleur locale elméletét lényegében politikai meggondolásokból hozta létre. Korábban neki is más véleménye volt ebben a kérdésben. Mondhatjuk-e azt, hogy ha a regionalizmus problémája hangsúlyozottan felszínre kerül, akkor ez lényegében a politikai konstellációknak a következménye?

Kétségkívül ennek is köze van hozzá, s éppen Szenteleky pályáján, írói fejlődésén mutatkozik ez meg. Bármennyire igyekezett is távoltartani magát a politikától, őt is befolyásolták bizonyos politikai mozzanatok. Azt lehetne tehát mondani, hogy belső képződményként is felfoghatjuk, de bizonyos életkényszereknek, külső körülményeknek a befolyását is sejthetjük benne. Esetenként változhat ez, mert européerből is lehet regionalista szépíró és fordítva. Apróságok, semmitmondónak látszó helyi dolgok is jelenthetnek adott pillanatban és adott konstellációban európai témát.

Érdekes megfigyelni, hogy ki mikor, milyen pillanatban hivatkozik az úgynevezett „tiszta irodalom", és mikor az „elkötelezett irodalom" fogalmára. Irodalomszemléletünk egyrészt elveti az úgynevezett szocialista realizmus módszerét, amely igyekszik a művészetet gyakorlati célok szolgálatába állítani, tehát például a termelékenység növelését várja tőle, vagy mondjuk azt, hogy munkaversenyekre serkentsen. Másrészt viszont érezzük, hogy az úgynevezett „hermetikus" művészi megnyilvánulásoknak nincs talaja, és nem indokolnak újabb szellemi folyamatokat. Melyik ön szerint a két véglet között a járható kiút?

A langyosokat az Úr kiköpi, szokás mondani, tehát afféle megalkuvásból, középutasságból és jobbra-balra tekintgetésből nagy irodalom nem születhet. Nagy irodalom születhetett elefántcsont-toronyba zárkózásból is, mint ahogy az európai irodalom történetében nem egy példa mutatja, viszont nem lehet megtagadni művészi értékeket olyan íróktól sem, akik az elkötelezett irodalomnak voltak a hívei. A magyar irodalomban mondjuk egy Déry esetében figyelhetjük meg, hogy pályájának voltak ilyen-amolyan változatai és görbéi, de Makszim Gorkijt is említhetjük és más nagyságokat is, akik életük bizonyos szakaszaiban elkötelezett, más szakaszaiban pedig elvonatkoztatott irodalmat művelnek, amelynek nincsenek ilyen praktikus, napi használatra alkalmazható meggondolásai, céljai. Talán nem lehetne ezt ilyen mereven elkülöníteni. Akár az egyik véglet, akár a másik, esztétikailag, a mű értékét tekintve káros lehet, mert biztos, hogy terméketlen (nemcsak gyakorlati szempontból terméketlen) az olyan irodalom, amely egyszerűen nem vesz tudomást az életről, mert az szükségszerűen magával hoz egy esztétikai redukáltságot is. Amiben nem érezzük az embert, az életet, a lüktető valóságot, bármilyen formában, ami tehát nem abból ered, hanem spekulatív úton jött létre, az biztos hogy művészileg sohasem tud olyan tartalmas, humánus, megragadó, mély, vagy éppen magas lenni, mint az a másik fajta irodalom, amely magán viseli az élettől való ihletettséget.

Ez tehát annyit jelent, hogy a társadalmi vagy politikai állásfoglalás kinyilatkoztatása a műben még nem esztétikai faktum, viszont ha hiányzik a műből, az mégiscsak az egyéniség megcsorbítását jelenti, nem?

Kétségkívül. Én annak idején, még aktív tanár koromban gyakran hivatkoztam főleg esztétika-órákon József Attila egy apró, látszólag jelentéktelen kritikájára, amelyben elítéli nemcsak a március 15-i ünnepi hangvételt, az ilyen hangnemben megszerkesztett szónoklatokat, de verseket és egyéb szépirodalmi alkotásokat is. Másrészt pedig elutasítja magától a „napi használatra rendelt" irodalmat, ami gyakorlati célokat szolgál. A szocialista költészettel kapcsolatban azt mondja Brichta Cézár verseiről nyilatkozva, hogy akkor valósul meg az igazi szocialista költészet, ha a szocializmus lélek-üggyé válik az íróban. Amikor nem program, nem egy eszmei elvonatkoztatottság, hanem lélek-ügy, amikor a szocializmus benne él a költőben, a lelkében, a tudata mélyén, mint szándék, mint emberi tartalom. És minél jobban közeledik egy-egy költő ehhez a lélekre-váltáshoz, annál hitelesebb a szava, annál igazabb a művészete is.

A tudományos igényű munkának kétségtelenül a bibliográfiák, repertóriumok, kritikai kiadások vannak legnagyobb segítségére. Ön nagyon sok cikkében hangsúlyozta a múlt ismeretének fontosságát, de mindig csodálkoztam azon, hogy a Hungarológiai Intézet valahogy nagyobb mértékben nem látott hozzá ebhez a munkához. Voltak ilyen projektumok? Hol akadtak el azok később?

A Hungarológiai Intézet elsődleges feladata kezdettől fogva az volt, hogy az itteni magyar kultúra „színképelemzését" végezze mind a múltban mind a jelenben. Csakhogy ez a múlt nálunk nem terjed ki olyan messzire és mélyre, mint a magyar szellemi élet szerencsésebb tájain, mert itt voltaképpen csak a XVIII. század legvégétől, de inkább a XIX. század elejétől beszélhetünk valamilyen bontakozó magyar szellemi életről. Azután, megintcsak a történelem „jóvoltából", itt is nagy hiátusok, hézagok, visszaesések, vargabetűk jelentkeztek, és éppen ez az oka, vagy ez lehetett az egyik oka annak, hogy mi a kutatásainkat a múltra vonatkozóan nem végeztük olyan intenzitással, olyan apparátussal, mint ahogyan azt lehetett akár Magyarország mai területén vagy mondjuk Erdélyben végezni. De ez nem jelentette, hogy amit meg lehetett tenni e téren, azt nem csináltuk volna. Programjainkban mindig ott voltak az ilyen témák, mind irodalmi mind pedig nyelvtörténeti kutatásainkban, de művészet- illetve művelődéstörténeti kutatásainkban (színháztörténet, sajtótörténet, iskolatörténet stb.) is. Nem szűkölködtünk mi ebben, az ilyenfajta témákban, volt ebből jócskán, noha akadtak, akik ezt is sokallották, mondván, hogy nem a múltba kell néznünk, hanem a jelenben szemlélődnünk a jövő érdekében. Ez rendben van, így van, de azt hiszem, ahogy a magunk világa nélkül nem ismerhetjük meg a világegyetemet (előbb azt kell megismerni, hogy továbbléphessünk), éppen így a múlt nélkül nem lehet a jelenünket se értékelni, sem pedig egy jövőt építeni, kimunkálni.

Több írásában is figyelmeztet, hogy az intézményrendszer kiépítése képezi a kultúra fejlődésének nélkülözhetetlen alapját. Most lényegében megvan az intézményrendszer, de úgy tűnik, hogy a befektetés nem áll arányban az eredménnyel. Egyetért ezzel? Mi lehet ennek az oka?

Úgy látom, hogy valóban van kiépített intézményrendszer, de itt elsősorban az úgynevezett érdekközösségekre kell gondolnunk, meg a közművelődési közösségre, szövetségekre, tanácsokra és más efféle hasonló intézményekre, kérdés azonban, hogy ezek mennyiben tudnak eleget tenni minden feladatuknak. Ezek az újabb intézményes formák körülbelül húsz évvel ezelőtt alakultak meg, régebben vertikális kultúraszervezés volt a honos itt nálunk. Nos, amikor sor került az intézményhálózat átalakítására, megújítására, átrendezésére, akkor azt hiszem nem vették kellően figyelembe a kultúra tartalmait, lényegi kérdéseit és fejlődési követelményeit-igényeit, természetét, tehát nem ezt tartottuk annyira szem előtt, hanem a financiális problémákat, kérdéseket, a részesedés, az anyagi juttatás problémáit. Eleve a pénzbeli ellátottság, a materiális javak elosztása volt előtérben, ekörül dúltak sokszor eléggé kemény küzdelmek meg harcok, és csak nagyon messze ezek után vetődött föl és csak olykor-olykor a minőség kérdése, a különleges szempontok, kívánalmak, elvárások problémája. Hogy konkrét példával szolgáljak, az oktatásügyi, tudományügyi, művelődési érdekközösségek, azoknak a bizottságai, szervei, közgyűlései majdnem mechanikusan, automatikusan jártak el az említett ágazatok tevé-

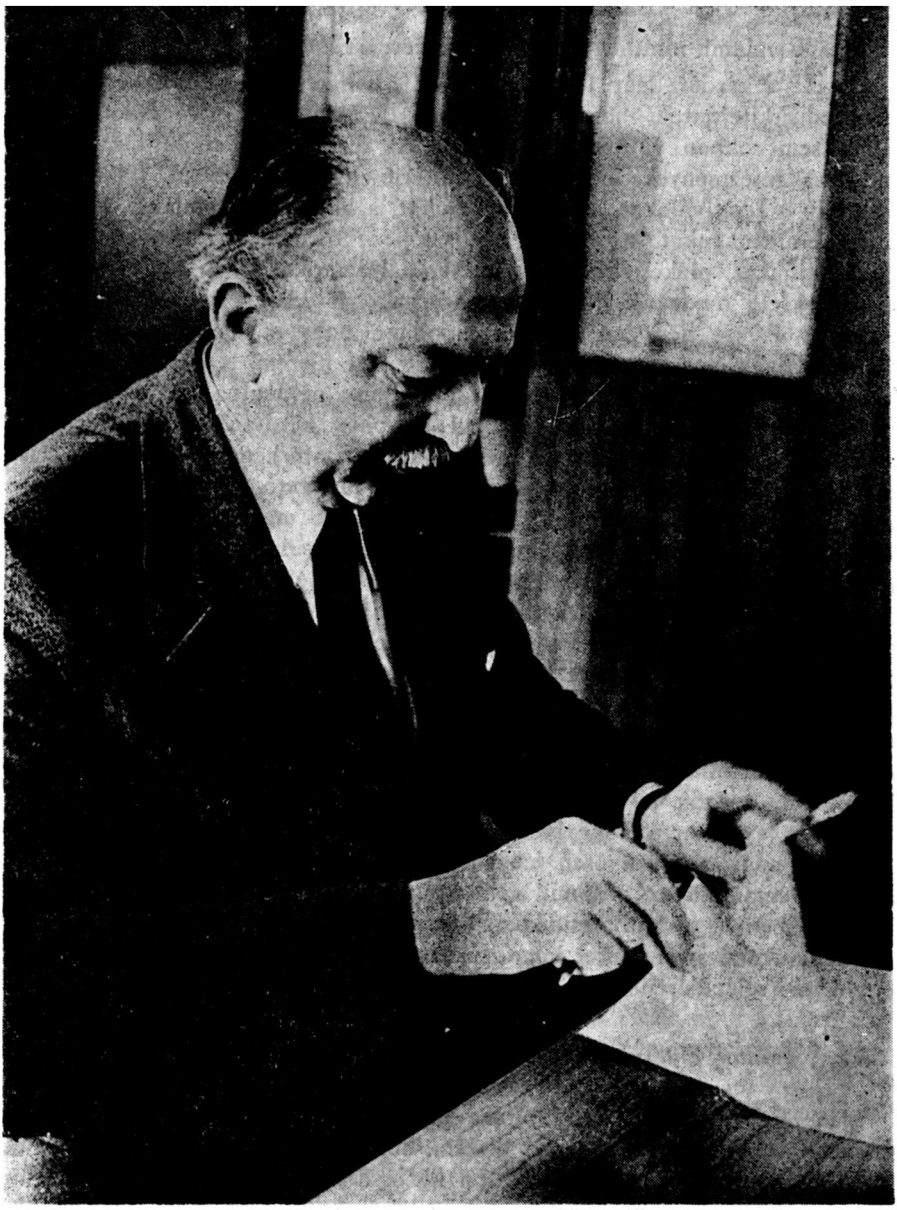

kenységének a finanszírozását illetően. Körülbelül úgy, hogy ennyi hallgatód van, ennyi tanárod, ennyi kiadott kéziratod, ennyi kutatód, ennyi bemutatott színdarabod vagy befejezett kutatási terved, kiállításod, koncerted, és így tovább, és ennek alapján ennyi a részesedésed, erre van jogod, ez a tied. Csakhogy ez olyanféle gondolkodás, amely nem a minőséget, hanem a mennyiséget tartja szem előtt, márpedig ahogy egykori kollégám mondta, a kultúra nem papucsszög, az nem darabszámra termelt

piaci termék, azt így nem lehet mérni. Sokkal érzékenyebb, szubtilisabb, finomabb valami, minthogy csak anyagi kérdést lássunk benne.

Én ezt a kérdést már 1982-ben, a XII. kongresszus küldötteként is felvetettem, kifejtettem hozzászólásomban, de sajnos úgy gondolom, hogy azóta sem sokban változott a helyzet. Az az érzésem tudniillik, hogy a meglévő intézmények nagyobbára külterjesen fogják fel a feladatukat. Pénzelik a fesztiválokat, a tánccsoportokat, a különféle szemléket, az ilyenolyan emléknapokat, a Szenteleky-, Csépe-, Szirmai-, Szarvas Gábor-napokat, díjakat, plaketteket osztogatnak, pályázatokat írnak ki, és még nagyon sokféle rendezvényformát támogatnak, de kissé rutinszerűen, az az érzésem. Persze nem azt akarom mondani, hogy a felsoroltakra nincsen szükség. Szükség van ezekre is, csakhogy azt hiszem, a kultúra alapvető kérdéseit sem oldottuk még meg. Gondoljunk például a nagymérvű írástudatlanságra. Vagy ott van például a könyv kérdése. A könyvet mint árucikket kezelik ma is, és ma már szinte hozzáférhetetlen az olvasó számára, annyira drága. Szóval amikor ilyen alapvető kérdésekkel találkozunk, ahol az intézményesített kultúrának lenne mondanivalója és tennivalója, akkor itt erőtlennek látszunk. Azt olvassuk az újságban, hallgatjuk a rádióban, látjuk a tévében, mindenfelé, hogy leromlanak a tudományos intézetek, felszereletlenek, az egyetemi oktatás sem elég eredményes, tele vannak a lapok ilyen panaszokkal. Ezeknek a problémáknak vizsgálatakor kiderül, hogy másféle kulturális szervezésre és vezetésre lenne szükség. Én nagyon jól tudom, hogy ma sok doktorunk, magiszterünk, sőt akadémiai titulussal feldíszített káderünk van, viszont legalább háromszor annyi az írástudatlanok száma, mint volt akár 1946/47-ben. Kezdő tanár koromban, nagyon jól emlékszem rá, rendszeresen jártunk ki a tanyavilágba, és nyolcvanéves ágybanfekvő öregasszonyokat tanítottunk olvasni-írni. Ma nagyon közönyösen megyünk el az ilyen problémák mellett, egyszercsak aztán kiderül valamilyen kultúrafelelős vizsgálódásaiból, hogy ebben és ebben a gyárban a munkásság egyötöde nem tud írni—olvasni. (Svédországban miniszteri széket ingatott meg egy parlamenti interpelláció, hogy egy északi településen egy írástudatlan polgárt találtak.)

Vagy amikor kiderül, hogy emiatt nem tudják használni a komputert . . .

Igen. Egyszóval, a tömegkultúra problémáival többet kell foglalkozni. És most itt jön a bökkenő: azt hiszem, hogy ez az intézményrendszer, ami létezik, érdekközösségek, művelődési közösségek, s a többi, ezek ezt a lényeges problémát nem karolják fel kellőképpen. Lehet, hogy nagyon keményen hangzik, de kimondom: nem kultúrtársadalom az olyan, amelyben nagyobb a írástudatlanok száma, mint az akadémiai képzettségűeké.

Mi vezetett ide?

Azt hiszem, hogy nincsenek meg azok az operatív eszközei, szervei az ilyen közösségeknek, amelyekkel hatni tudnak. Mert hát hogyan, mikép-

pen? Valamikor egy kultúrszövetségnek tagja volt minden tanár, pedagógus, tanító. Az meg tudta szervezni a munkát, a maga környezetében nyilvántartotta az írástudatlanok számát, kötelezővé tette, hogy egy éven belül, személy szerinti megbízatások alapján és másféle szervezési formák segítségével fölszámolódjék az írástudatlanság. Ma ezek az intézmények, ez az intézményrendszer, úgy látszik, nem tudja csinálni.

Az eszmei szférában melyik az a mozzanat, amelyiknek az elhatalmasodása ide, az ilyen öncélú intézményrendszerhez vezetett?

Ez olyan kérdés, amit tanulmányozni kellene, ezt egyből nem tudnám megmondani, valószínű, hogy több tényezőt is meg kellene nevezni. Az egyik az elbürokratizálódás, ez egész biztos. Aztán talán az is, hogy csak univerzális kérdéseket vagyunk hajlandók látni, az ilyen „apró-cseprő" dolgok „nem ránk tartoznak". Azt hiszem, hogy hiányoznak művelődési életünkből a volontőrök, az igazi lelkes résztvevői a kultúracsinálásnak, a napi teendők végzésének. A pedagógusok, tanítók, általános iskolai tanárok meg... nem tudom, mi hiányzik belőlük, de biztos, hogy hiányzik egyféle entuziazmus, lendület, talán érdekeltséget is mondhatok, nem szívügyük az ilyesmi. Ma már divatjamúlt, lejáródott az ilyesmi. Mint ahogy pl. a nyelvtanulásnak az a régi, eredményes, de ma már megmosolygott módja, a „cseregyerek" intézménye. Panaszkodunk, hogy nincs pénz fonetikai laboratóriumra, „beszélgető" kazettára, lemezjátszóra, magnetofonra, de eszünkbe se jut ez a kipróbált módszer, s az sem, hogy a cseregyerek nemcsak a nyelvvel ismerkedik, hanem a „másik" kultúrával, gondolkodással, szokásvilággal is...

Sokszor beszélünk arról, hogy manapság hiányzik az anyagi ösztönzés. De a háború utáni lendületes tenniakarás korában mi volt az anyagi ösztönzés, az, hogy az írószövetség tagja kapott egy öltözet ruhát vagy két méter fát? Nyilván akkor se nagyon stimulálták az értelmiségieket anyagilag. Kiveszett a kezdeményezés.

Sajnos, ez kiveszett. Mi, akik már érett fejjel éltük át a háborút, és közvetlenül a háború befejezésekor már bekapcsolódtunk az életbe, a munkába, bennünket vitt magával egy egészen friss lendület, hogy most itt valami gyökeresen megváltozott, és a mi feladatunk, hogy új világot teremtsünk. Ez jó ideig még valami tehetetlenségi nyomaték folytán vitt bennünket tovább. Aztán kezdtünk másfelé orientálódni, más kérdések merültek fel az életben, különféle nemzetközi bonyodalmak, politikai problémák vetődtek fel stb., úgyhogy másfelé fordult az emberek érdeklődése is, és úgy látszik, lassan kivesztek azok az ideálok, amelyek közvetlenül a háború után még vitték előre a fiatal értelmiségi nemzedéket.

Kétségtelen, hogy a társadalmi légkör akkor is behatol az írók dolgozószobájába, ha nem nyitják ki az ablakot. Szemléletesen bizonyítja ezt a rendkívül sikeres 1968-as regénypályázat, akárcsak az a tény, hogy az utóbbi

évek pályázataira alig akad jelentkező (a Forum regénypályázatairól beszélek). Úgy tűnik tehát, hogy az alkotókedvet nem túl nagy mértékben lehet részleges, adminisztratív vagy szervezési intézkedésekkel serkenteni. Hogyan lehetne életet lehelni a jugoszláviai magyar kultúra akár terebélyesnek is mondható, de pillanatnyilag eléggé élettelen intézményrendszerébe? Hogyan lehetne a látszattevékenységet, a hermetizmusba menekülő problémamentességet egy olyan tevékenységgel felcserélni, amely újabb szellemi folyamatokat indukál?

Erre is nehéz receptet adni, számomra különösképp azért, mert újabban az életnek igen kis felületével érintkezem, a világgal való kapcsolatom formái főleg az újságok, rádió, tévé, így nincs teljes áttekintésem a szellemi élet mai pillanatnyi zajlásairól, de ahova nézek és amit olvasok, az eléggé elkedvetlenít, eléggé lehangoló. Mindenütt az elbizonytalanodás, a megtorpanás, visszakozás, az ideálok egyféle lebomlása, zavart lelkek, tétovaság, sok egyéb, ami az embert elkedvetleníti.

Hangoztatnám még egyszer, hogy itt nem azoknak a hősi ideáloknak vagy pozitív eszményeknek a leáldozásáról beszélek, amelyek kivesznek lassan a fiatal generációból. Miért mondom ezt? Azért, mert végeredményben az úgynevezett dekadens életérzésből, tehát morbid, torz vagy önpusztító tendenciákat hordozó élményekből is születhet magasrendű irodalom.

Engem az szomorít el, amikor azt olvasom az újságokban, hogy már faluhelyen is olyasmire van panasz a fiatalok körében, hogy a disco club nincs kellően ellátva ezzel-azzal, nincs helyiség tánc- vagy ilyen-amolyan rendezvények megtartására. Az amatőr festők arra panaszkodnak, hogy nincsenek műtermeik. Jó, biztos, hogy ez is hátráltatja a munkát, de én felteszem mintegy magamnak a kérdést, hogy miféle lendület, szellemi igény, életcél az, ami ebben látja a kulturális lehanyatlás okát. Ez az ősforrása, a legfőbb oka? Nyilván nem.

Nekem életemben nem volt olyan szerencsém, hogy unatkozhassak. Nem volt időm unatkozni, viszont ma ez is gyakran felpanaszolt dolog, hogy az ifjúságnak nincs szórakozási lehetősége, unatkozik, és sokszor egész deviáns dolgok születnek ebből az unatkozásból. Ebből viszont arra következtethet az ember, hogy egyféle élethiány jellemzi ezeket a fiatalokat. Keresni kell az élet tartalmát, azt nem lehet egyszerűen kívülről megjelölni, az embernek magának kell azokat a tartalmakat meglelnie, és annak a térségeit kitöltenie.

Tapasztalata szerint a jugoszláviai magyar szellemi élet mely intézményei milyen küldetést teljesítettek? Itt egy történelmi perspektívára gondolok, mondjuk a háború előtti Magyar Párt szerepére, illetve a szerkesztőségekre, művelődési egyesületekre, majd a háború után az úgynevezett vertikális nemzetiségi szerveződés idejében a Magyar Kultúrszövetség, a Vajdasági Magyar Kultúrtanács, a Kultúregyesületek Szövetségének tevékenységére.

Én ezekről az utóbbiakról tudnék némileg többet mondani, már amennyire arról is valamit megjegyeztem, mert a háború előtti időkből még gimnazista koromban nem volt teljes áttekintésem, hogy miként történt a vajdasági vagy jugoszláviai magyar kultúra fejlesztése, és milyen erők álltak mögötte, tehát az akkori politikai pártok szerepét se tudom e pillanatban fölmérni. A szerkesztőségekhez nem volt közöm. Persze kultúrtörténeti kutatásaim során találtam adatokat erre nézve is, de mégsem mondhatom, hogy azt első kézből, vagy akár közvetlen tapasztalatból ismerem. A háború után alakultak meg az említett szervek, a Magyar Kultúrszövetség meg a Kultúrtanács, a Kultúregyesületek Szövetsége stb. Ezekről már több személyes emlékem is van, noha én ezeknek a szervezésében nem vettem részt. Vidéki tanár voltam, és ami fontos dolog a szervezési kérdésekben történt, az főleg itt a politikai központban, Újvidéken történt. Meg kell őszintén mondanom, hogy nekem nem voltak valami nagy és pozitív tapasztalataim, ezekről a szervekről, amelyekről itt szóltam. Többször hangoztattam, le is írtam, hogy a művelődés nemzeti vagy nemzetiségi alapokon megszervezett intézményei egyféle sorompót is jelentettek az illető kultúra szabad fejlődése előtt. Az volt a nézetem, jórészt ma is az, hogy nekünk nem afféle védősáncokra van szükségünk, tehát nem az elzárkózásban kell keresnünk a megoldásokat, hanem arra kell törekednünk, hogy a nemzetiségi kultúra teljes fronton érvényre jusson, biztosítsunk ennek a nemzetiségi kultúrának, irodalomnak teljes érvényesülési lehetőséget, az egész jugoszláv társadalom széles térségében. Részt kell vennie az itteni magyar kultúrának is azokban a mozgalmakban, fejlődési folyamatokban, kezdeményezésekben, amelyekben a többi, más nyelvű kultúrák is részt vesznek, mert önmaga körébe zárva nem képes fejlődni, stagnál, és a kultúrában a stagnálás visszafejlődés is egyben.

Aztán volt még egy ok, ami miatt nem tudtam nagyon lelkesedni a Kultúrszövetség, Kultúrtanács és más efféle szervek munkája iránt: ezek központosított szervezetek voltak, egy irányító apparátussal működtek, lehet, hogy nem lesz szerencsés a hasonlat, de azt kell mondanom, hogy valósággal népbiztosi funkciót láttak el. Én, mint mondtam, azokban az időkben vidéki pedagógus voltam Zentán, és jellemző ezeknek a szerveknek a centralisztikus jellegére, hogy mi nem is nagyon tudtunk ezeknek a szerveknek a működéséről. Nem kérdeztek meg bennünket, hogyan gondoljátok ti ott vidéken, faluhelyen vagy kisvárosban, nem is nagyon tartottak ilyen jellegű összejöveteleket, tanácskozásokat, úgyhogy valójában csak a palicsi Magyar Ünnepi Játékok idején láttuk, hogy e szerveknek valóban komoly szerepe, funkciója van, de mihelyt ez a funkció, amit talán politikai szerepnek is mondhatok, kezdett hanyatlani, mihelyt kezdett időszerűtlenné válni, akkor a Kultúrszövetség hatékonysága is erősen megcsappant, később aztán meg is szűnt. Ez volt az egyik oka annak, hogy idegenkedtem a kulturális élet megszervezésének ilyen formájától. Azt viszont el kell ismerni, hogy sokszor összehasonlíthatatlanul hatékonyabban tudott intézkedni a kultúraszervezés napi kérdéseit illetően. Az előbb már emlegettük az írástudatlanság felszámolását, abban

sokkal eredményesebb volt, és szükség is volt arra, mert másképp nem tudtuk volna felszámolni. Emlékszem, még az írókat is befogták ennek a szolgálatába, pl. Gál László Rozi ángyó írni tanul (már nem emlékszem pontosan a címre), sorozatban jelentek meg az effajta írások, szépírói alkotások, nevezzük őket így, propagandisztikus céllal ugyan, de valami eredményt mégis elértek. A gyakorlati funkciója minden esetre megvolt, és ezt el kell ismerni. Furcsa dolog, hogy például Horvátországban ma is van ilyen szövetség, és azt hiszem, hogy eredményesen is dolgozik. Sőt Szlovéniában van egy külön magyar nemzetiségi érdekközösség, amely mint minden más hasonló intézmény, intézi a magyar nyelvű kultúra ügyes-bajos dolgait. A napokban került a kezembe a Vajdasági Közművelődési Közösség kimutatása, amely arról beszél, hogy Vajdaságban, ha jól emlékszem, 83 olyan művelődési egyesület van, amelyben magyar nyelven is végeznek bizonyos kulturális munkát. Persze a többségükben magyar községekben, viszont ahol — hogy úgy mondjam — csak szórványállapotban élnek magyarok, ott kevésbé intenzív a magyar nyelven végzett amatőr tevékenység és bármi más. Kérdés azonban, hogy ezek így — annak ellenére, hogy szövetségbe tömörültek — mennyire tudnak prosperálni, fejlődni, van-e olyan útmutatás, irányítás, ami előbbre vinné a munkájukat. 1946/47-ben Zentán Morvai István a kultúregyesület meg a színjátszás vezető embere, Moliére-t, Bernard Shaw-t, Katona Józsefet mutatott be az amatőrökkel. Utána, ahogy ő, szegény, igen fiatalon elment (25—26 éves volt), nemcsak hogy ez a tevékenység hanyatlott mind jobban, hanem tartalmilag is kiürült. Rissz-rossz népszínművek meg operettek színvonaláig tudtak néha eljutni. Ezt azért említem, mert ki tudja, hogy a maradéki, ittabéi vagy kishegyesi műkedvelők kitől kapnak olyan szellemi impulzusokat, iránymutatást, hogy munkájukat tartalmassá tegyék. Egy ilyen szövetség, amely hatékony lehetett ebben az irányító szerepben, el tudta őket igazítani a minőség szempontjából is. Most nem tudom, mi a helyzet, hogy képes-e ez a Közművelődési Közösség erre, hogy ennek a koordinálására van-e hozzáértő emberük, tudnak-e konkrét, gyakorlati támogatást adni. Azt hiszem, hogy ez a szervezési forma sem felesleges nálunk, a tömegkultúra igényeit és fejlesztését tekintve.

Az imént említette a Magyar Ünnepi Játékokat. Önnek milyen szerepe volt ott?

Személy szerint nem volt semmiféle szerepem, azon kívül, hogy láttam sok mindent. Nem volt azért, mert mint már az előbb említettem, innen Újvidékről szervezték, az itteni Kultúrszövetség volt az, amely kezébe vette az intézkedés dolgát. Annyit tudok, hogy annak volt egy határozott eszmei és politikai célkitűzése is, ami érthető, hisz a Tájékoztató Iroda legvehemensebb támadásainak a korát éltük, akkor valóban fel kellett mutatni minden értéket, mert az a vád érte az itteni politikai vezetést, hogy nem ad lehetőséget a nemzetiségi kultúra fejlődésének. Be kellett konkrétan bizonyítani ennek ellenkezőjét, fel kellett minden vonatkozás-

ban sorakoztatnunk azokat az értékeket a képzőművészetben, irodalomban és minden egyébben, amivel mi rendelkeztünk. Ez volt a Játékok célja.

Ezzel magyarázható az is, hogy mondjuk Tito is táviratban üdvözölte a Magyar Ünnepi Játékokat...

Igen, és természetesnek is vettük, hogy egy ilyen politikai akcentusa is legyen. Maga Moša Pijade tartotta az ünnepi szónoklatot, Sinkó Ervin beszélt és sokan mások, nem annyira a kultúra szubtilis kérdéseit vetették fel, hanem a tényekre hivatkoztak, azt mutatták meg, hogy a jugoszláviai magyarságnak kedvező fejlődési perspektívái vannak, hogy mit ért el, és még inkább, hogy mit érhet el. Más kérdés, hogy néhány esztendő múlva, amikor a feszültség kezdett oldódni, a kultúrszövetség a maga addigi feladatkörében már nem játszott, és nem is játszhatott olyan szerepet, tehát mintegy feleslegessé vált, hogy úgy mondjam.

Milyen emlékei vannak a Játékokról? Hogy jutott el oda?

Meghívót nem kaptam, de mindenki tudta, valahogy a köztudatban volt, az újság is hozta a programokat, hogy ekkor és ekkor ez lesz, az lesz, ilyen kiállítás megnyitása, amolyan hangverseny, itt ez beszél, amott az beszél. Egyszerűen mentünk, különösen vidékről, Szabadka környékéről való emberek, és hol itt, hol amott vettünk részt valamilyen rendezvényen. Érdekes volt például a hazai magyar festészet tárlata- amelyen a jugoszláviai magyar festészetet volt az embernek alkalma megismerni. Ezen akkor sokkal erősebb hangsúly volt, mint aztán a későbbiek során. Zenében és más rendezvényformákban is megnyilvánult ez az erőteljesen aláhúzott magyar jelleg az ünnepi játékokon.

Nem vett részt a beszélgetésekben, nem volt hozzászólása?

Nem. Részt vettem az egyetemi hallgatók összejövetelén, néhány előadást végighallgattam, de akkor én már amolyan kivénhedt egyetemi hallgató voltam, noha még utána is folytattam egyetemi stúdiumokat, de hát közvetlenül nem voltam érdekelve. Ott általános eszmei, ha akarjuk, ideológiai kérdésekről is szó esett, de egész konkrétan odáig, hogy hogyan lehet megszervezni az egyetemi menzát, a kolégiumi ellátást, milyen pénzekből stb. Volt értelme tehát, mert sokaknak konkrét segítséget is nyújtott.

Gondolja, hogy a Magyar Ünnepi Játékok megszervezése impulzust, ösztönzést jelentett a kultúra számára?

Mindenképpen, és legfeljebb azt lehet sajnálni, hogy ez volt az utolsó ilyen rendezvény. Lehetett volna még később is, függetlenül mondjuk a külpolitika alakulásától, vagy az európai történésektől és sok mindentől. Azt hiszem, ez egy lehetséges forma lenne talán még ma is. Nem az

elkülönülés célzatával vagy hátsó gondolatával, hanem azért, hogy nézzünk már tükörbe, nézzük meg önmagunkat, hogy ebben a magyar nyelven ápolt kultúrában mit produkáltunk, mi az, amivel szégyenkezés nélkül odaállhatunk ország-világ elé, hogy ezt csináltuk negyvenvalahány esztendő alatt, erre büszkék vagyunk. Talán még ma sem lenne elvetendő ilyen gondolattal foglalkozni, és talán nem is eretnekség.

Kis cinizmussal az ember azt is mondhatná, hogy a Tájékoztató Iroda nehéz időszakából a nemzetiségi kultúra szinte nyert is. 1949-ben jött létre az Újvidéki Rádió, elsősorban a nemzetiségi műsorok fejlesztése volt a cél, az erre szánt pénzt bizonyára nem volt könnyű akkor máshonnan elvonni. Arról is kellene beszélnünk, hogy milyen viszonyban áll a politika és a kultúra. Ön hogyan tekint a politikára mint társadalmi intézményre?

Erre a kérdésre így kapásból az lehet a válaszom, hogy a politikára a kultúrának éppen olyan szüksége van, mint fordítva. Ez a kettő nem operálható szét, ezek egybetartozó dolgok visszamenőleg sokszáz esztendőre. Ennek a kettőnek a harmóniáját megteremteni, ez volt mindig a legnehezebb. Hogy a politika ne telepedjen rá a kultúrára negatív értelemben, viszont az is biztos, hogy a kultúrának szüksége van a politikára, nemcsak úgy, hogy impulzusokat szolgáltat mondjuk egy költő számára...

... de főleg pénzt egy könyv kiadására, ugye?...

Hát ez is a politikához tartozik, a pénz, a pénzellátás, ezek egymásra utalt dolgok...

Hogyan viszonyult a politikához, mint professzióhoz, mint életmódhoz? Hogy érezte magát, amikor politikai megbízatásokat kellett végezni vagy elvállalni?

Én még csak a közelébe se kerültem annak, amit professzionális politikának neveznek, vagy ami egy ilyen típusú emberhez hozzátapad, akár jelzőben akár tartalomban. Az biztos, hogy voltak politikai funkcióim is, mert a Kommunista Szövetség szerbiai kongresszusának küldöttje voltam, két ízben a jugoszláv pártkongresszuson is küldött voltam (78-ban és 82-ben), és a szerbiai központi bizottság eszmei bizottságának is a tagja. Részt vettem a jugoszláv pártelnökség mellett dolgozó egyik kutatócsoport munkájában, meg is jelent egy dolgozatom náluk. Egyszóval foglalkoztam olyan kérdésekkel is, amelyek akár tisztán politikainak is minősíthetők, de egy pillanatig se jutott eszembe, hogy letérjek arról a kulturális vonalról, ami miatt én odakerültem, mert gondolom, más érdemem nem volt, csak az, hogy a kultúrában itt-ott valamit sikerült megvalósítanom, és mint ilyen kerülhettem bizonyos politikai struktúrákba. Erről tehát egy pillanatra se feledkeztem meg és mindig ezt a vonalat követtem,

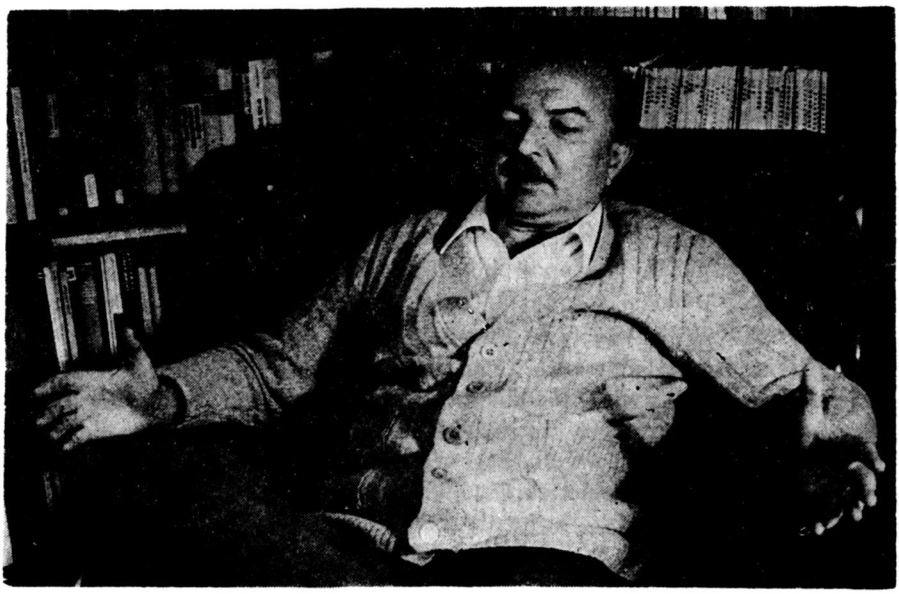

kulturális célzatot és küldetést láttam abban, amit nekem abban a pillanatban tennem kellett a politika intézményeiben, szerveiben, bizottságaiban.

Kétségtelen, hogy amivel az ember foglalkozik, az meghatározza a gondolkodásmódját is. Ön szerint a politikus gondolkodásmódja miben különbözik az irodalomtudósétól?

Nem könnyű erre válaszolni. Embere válogatja. Most megint eszembe jut Sinkó. Ő politikailag nagyon exponált ember volt. Azt lehetne mondani, hogy az életének a zöme, java, dandárja politikai tevékenység volt. De ezt ő soha nem választotta el és nem választhatta el az íróságától. A kettő nála egyet jelentett, és azt hiszem, hogy ő úgynevezett politikusként is — noha rá nem illik ez a szó — elsősorban író maradt, nem tudok benne megkülönböztetni egy politikai gondolkodást meg egy íróit, ez a kettő annyira kiegészíti egymást nála. Talán ebben is rejlik az egyéniségének a kulcsa. Vannak aztán írók, akik otthagyják az íróságukat, hogy politikai pályára lépve csak politikával foglalkozzanak, és viszont, olyan is van, aki a politikát hagyja ott más szellemi tevékenység érdekében.

Ez utóbbiak kevesebben vannak...

Biztosan kevesebben vannak.

Térjünk vissza még egy kicsit a történelmi momentumokra. Emlékszik-e arra az időre, amikor megszűnt a Magyar Kultúrszövetség? Milyen körülmények hozták létre ezt a döntést és mi a véleménye róla?

Azt hiszem, hogy a Kultúrszövetségnek (noha ezt nem bizonyítékok, tények. dokumentumok alapján mondom, hanem inkább emlékezésből, és mindinkább halványuló emlékezésből) a politikai funkciói gyöngültek meg, vagyis egyszerűen lassan megszűntek a politikai funkciói. Ezzel a küldetését teljesítette, és nem volt tovább szükség rá. No, de erre csak úgy lehetne válaszolni, ha az ember az egykori Kultúrszövetség teljes irattárához hozzájutna, hozzájuthatna. Úgy tudom, hogy ezeknek a dokumentumoknak egy része magánkézben van, egy részük megjelent a Hídban, rá kellene szánni néhány hónapot, begyűjteni ezeket a dokumentumokat, és erre szükség is lenne. Jó lenne látnunk, hogyan alakult, és hogyan fejlődött, vagy fejlődött vissza ez az intézmény.

Világos emlékeim nincsenek róla, de tudom, hogy néhány nagyon szép és jelentős kezdeményezés fűződik hozzá, például a nagyszótár munkacsoportjának a megszervezése, amit aztán később már a Tanszék illetve az Intézet vett a kezébe, és volt még néhány jelentős kezdeményezése, amiből érdemleges dolgok születtek.

Hányban szűnt meg a Kultúrszövetség és hogyan?

Valamilyen átszervezés alapján, de hogy hányban, és hogy az az átszervezés milyen módon történt, ezt megint azért nem tudom, mert főleg az újvidéki központnál történt mindez, én pedig abban az időben is, 1962-ig, Zentán éltem. A vidéki kulturális dolgozókat nem nagyon vonták be ezeknek a kérdéseknek az intézésébe. Ezt úgy lehetne felgöngyölíteni, ha az ember a teljes anyagot beszerezné, és jó is lenne, ha egyszer valakit ráállítanának erre a munkára. Tartozunk önmagunknak is azzal, hogy saját múltunkat megismerjük, mert ki fogja egyszer ezt papírra vetni, ha nem azok, akik még tudnak róla, hogy volt ilyen.

Rendszeresen, afféle állandó rovat formájában nem publikált a sajtóban, ahogy az megszokott mások esetében. Inkább egy-egy alkalommal tett közzé egy-egy cikket, ezek közül is elég sokat felkérésre. Úgy is mondhatnám, hogy időnként az esztétikai ítélőbíró szerepét is kirótták önre.

Néha ez is megtörtént, főleg akkor, amikor neuralgikus csomópontokhoz értünk irodalmunk fejlődésében, amikor nemzedékek ütköztek meg, amikor valamiképpen hallatnia kellett az embernek a hangját. Megjegyzem, igaza van, mert én inkább csak akkor szólaltam meg, ha erre külön felkértek. Valahogy mindig óvakodtam a perpatvaroktól, torzsalkodásoktól, leszámolásoktól, mert nálunk sajnos a kritika gyakran csak leszámolás, fejvadászatféle volt. Ilyenkor fel-felkértek egy nyilatkozatra, egy vitacikk megírására.

Lényegében a jugoszláviai magyar irodalomban a háború után két nemzedékváltás vagy radikális fordulat volt. Az egyik 1950-ben, az áprilisi Híd megjelenésével, amikor egy új nemzedék lépett a jugoszláviai magyar

irodalom színpadára, a másik pedig a 60-as évek közepe táján, amikor a Symposion-nemzedék jelentkezett. Ön hogy tekintett a nemzedékváltásra, mennyire tartotta azt egy kultúra normális és természetes velejárójának?

Azt hiszem, hogy ez minden irodalmi kultúrának állandó kísérőjelensége. Nemzedékek vagy spontán vagy tudatosan összeállnak, együttesen lépnek fel, hullámszerűen jönnek ezek a lökések. A Nyugat nemzedéke, azelőtt korábban más nemzedékek, és a későbbiek is így jelentkeztek.

Az 50-es éveknek illetve 50-nek, az áprilisi Hídnak a nemzedéki kiállításáról elég sokat írtak, azzal talán nem is foglalkoznék, akkor vidéki magányomban nem is nagyon vettem részt ebben a jelenségben, még távoli kísérője, szemlélője voltam mindennek. Viszont a Symposion-nemzedék fellépésekor már itt éltem Újvidéken, és többé-kevésbé első kézből ismertem meg magát a mozgalmat, a lapot, a nemzedéket, annak tagjait, stb. És mondhatom, hogy mindig rokonszenvvel viseltettem irántuk, annak ellenére, hogy a látszatok sokszor ennek ellentmondtak. Megintcsak egy felkérésre gondolok, amikor már bizony kenyértörésre került sor az idősebb írók és a fiatal türelmetlenek között. Akkor kértek fel egy afféle tamponszerepre vagy mire, hogy próbáljam a kedélyeket megnyugtatni. Nem azért, mintha én valamilyen nagy tekintély lettem volna ebben az irodalomban, de szerették volna több embernek a véleményét, hangját hallani ebben a kérdésben. És persze ilyen esetben az ember azt kapja fizetségül, hogy mindkét tábor kígyót-békát kiáltoz rá, mert nem állt ki mellette. Felkértek nyilatkozatra, és én rámutattam egyrészt az idősebb nemzedék elzárkózó magatartására mint lehetséges hibára, másrészt pedig arra a türelmetlenségre is, ami a fiatalabbak részéről jelentkezik. És mondom, ennek nem nagyon tapsoltak egyik oldalon sem.

A Symposionból jött létre az Új Symposion, talán három évnyi idő alatt állt össze egységes, kompakt nemzedékké a Symposionban kezdők társasága, ők teremtették meg az Új Symposiont, és már azt hiszem, a lap címadásával jelezni szerették volna azt a törekvést, hogy önmagukat is, az irodalmat is folyton meg kell újítani. Én azt hiszem, igen kevés az olyan nemzedék, amely akkora határozottsággal és olyan tudatossággal fordult volna szembe az általa meghaladottnak minősített, tehát provinciális, konzervatív, stb. írói szemlélettel és gyakorlattal, mint ahogy azt láttuk az Új Symposion nemzedékétől. Kritikák, esszék, tanulmányok, vitacikkek egész sora bizonyítja ezt a tudatosságot, és ez rendkívül imponáló volt. Azt hiszem, szükséges is egyúttal, mert valóban nagyon elmeszesedtek a hazai magyar irodalom erei. Abba ezúttal én nem bocsátkoznék, hogy milyen esztétikai értéket képviselt és képvisel ez a régivel szakító fiatal irodalom, elég itt arra utalnom, hogy közülük már szinte nemzetközileg is elismert alkotók kerültek ki, de persze olyanok is, akik aztán nagyon gyorsan kifulladtak. Engem itt elsősorban az Új Symposion kritikai és esszéirodalma foglalkoztat. Ez talán még világosabban mutatja a lap íróinak polarizálódását mint a szépirodalom, tudniillik itt színvonalban még nagyobb a kü-

lönbség mint a lírában, széppprózában vagy bármi másban. Az a fajta elemző próza, tehát kritika, esszé, tanulmány, amit egyrészt az akkori fiatalok. Bányai, Utasi, Bosnyák, Gerold és mások műveltek, a műfajnak egy igen tekintélyes, magas színvonalát képviselte, s ezek mögött az írások mögött nagy szakmai ismeret állt, meg széles körű irodalmi kultúra, kifinomodott esztétikai érzék és ízlés, de a kezdetek kezdetén ebből nagyon kevés mutatkozott meg. A kezdetekben inkább egy nemzedéki türelmetlenségtől fűtött pamflethez hasonlított az a kritika, amit akkor műveltek. A jelszó az volt, hogy a kritikus egyetlen fegyvere a kalapács, tehát összetörni, zúzni mindent...

...erre mondta Herceg, hogy nem szereti az olyan kritikusokat, akik összetévesztik a tollat a taglóval.

Igen. És ez annál inkább furcsa volt, mert ez a fajta magatartás, a „kalapácsos ember" magatartása önellentmondó módon keveredett, párosult egyfajta új intellektualizmussal. De én ezt inkább úgy mondanám, hogy egyféle szellemi fölényeskedéssel, ami mögött azonban nem állt ott a műveltség fedezete, és éppen ezért hasonlított nagyon sok ilyen úgynevezett „kritikai magatartás" nyegleségre, affektálásra, és nem csak annak látszott, hanem az is volt. Én főleg ezt nehezményeztem, mert ha egy lírai költő, egy alanyi költő műveletlen, az talán nem is vehető annyira észre. Valamiféle bocsánatos bűnnek látszik, ha egy lírai költő a tudományokkal nincs annyira felvértezve. De egy tanulmányíró, esszéíró, kritikus irodalmi műveltség nélkül el sem képzelhető. Nos hát én ezt az elemző prózát próbáltam meg ilyen szempontból ahol kellett, bírálgatni, ahol lehetett, a vadhajtásokat visszanyesni. Úgy láttam, hogy ez, a kritika, afféle szabad prédája volt főleg a fiatal lírikusoknak. Felelőtlenül, meggondolatlanul

osztogatott jelzők voltak ezek, megfellebbezhetetlen ítéletek, amikor a konjovići — hercegi — fehérferenci világot ki akarták söpörni a jugoszláviai magyar irodalomból. Nekem itt voltak bizonyos fenntartásaim, és az akkori kritikai jegyzeteimben rá is mutattam a szemléleti ferdeségekre, meg egyéb sutaságokra, formai fogyatékosságokra, a nyelvi elformátlanodásra is. Persze ezt sokan félreértették. Például amikor Domonkosnak az egyik verséről írtam, akkor azt elsősorban stilisztikai, nyelvi szempontból vizsgáltam, mert az volt a véleményem, hogy adott esetben egy olyanfajta kritikai szemlélettel kell közeledni ahhoz a vershez, hogy mint nyelvi műalkotás mit tud nyújtani. És ezt nemcsak szabad a kritikusnak megtennie, hanem kötelessége is. Az egyik symposionista tanulmányíró úgy jegyezte ezt le, hogy még Szeli István, a Rátka első kritikusa is csupán grammatikai meg stiláris szempontból elemezte ezt a poémát, holott az... stb.

Ez Bosnyák Szóakciójában szerepel...

Igen. Persze én a rám jellemző bonhomiával, némi öniróniával ezt úgy fogtam fel, hogy ez dicséret a számomra, mert „lám még ő is, akiről pedig tudjuk, hogy..." ugye? Ebbe az irányba is el lehet kanyarítani ezt a mondatot, de hogy egész röviden szóljak, azt hiszem, hogy ez egy nagyon rokonszenves nemzedék volt. Az én Új Symposion iránti álláspontomról pedig annyit, hogy ez a megértő türelemnek az álláspontja volt. Rokonszenvvel figyeltem a törekvéseiket, a lap tevékenységét, sőt írtam is az Új Symposionba nem egy cikket, igaz nem sokat, de jónéhányszor küldtem írást, meg aztán a költőkről, az írókról is pozitív nyilatkozataim vannak, Tolnairól, Domonkosról, Konczról, Bosnyákról, Gionról és másokról, persze nem csak pozitív nyilatkozatok, hanem bizonyos fenntartások is.

Ön valószínűleg egészen közelről látta ezt az alakulóban levő világot és nemzedéket. Szinte különösnek mondható, hogy ez a nemzedék milyen gyorsan „intézményesítődött". Az a gyanúm, hogy ebben nemcsak esztétikai, még csak nem is pusztán kultúrpolitikai, hanem tisztán politikai tényezők is közrejátszottak. Ön szerint a Symposion-mozgalom milyen támogatásnak és ki támogatásának köszönheti, hogy sikerült ilyen eredményesen és gyorsan megküzdenie a maga küzdelmét?

Azt kell elsősorban figyelembe venni, hogy a hatvanas években vagyunk, annak első felében, a közepe felé, és ez a korszak sok tekintetben tágabb teret nyújtott egészen új hangon megszólaló irodalmi próbálkozások számára. Egyrészt ez, másrészt pedig a mi 60-as éveink a magyar kultúra szempontjából sok minden más téren is fölfelé tartó irányzatot mutattak, gondolok itt a Tanszék megalapítására, Sinkó Ervin nagy tekintélyére, aki szintén ott állt a fiatalok mellett; a lapok, folyóiratok mellékleteinek a megindulására, nemcsak tarkább, hanem sokszínűbb is lett az irodalom. Az Új Symposion megragadta ezt a lehetőséget, és egy igen erős nemzedékké nőtte ki magát. Ezek voltak azok a tényezők, egy

általános kulturális fellendülésé. Tudományokban, művészetekben, irodalomban, újságszerkesztésben, azt hiszem a Rádióban is voltak ilyen nagyobb mozgások, a Rádió programjai is bővültek azokban az időkben, amennyire én vissza tudok emlékezni, főleg pedig a lapoknak, az újságoknak az irodalmi mellékletei. Azt hiszem, a Kilátó is azokban az időkben indult meg, ezek pedig mind tényezői voltak ennek a fejlődésnek, a hosszznak, ahogy azt a tőzsde nyelvén mondják.

Ha azt vesszük tehát, hogy a 60-as évek közepén indult meg a gazdasági reform az országban, és megindult egy általános demokratizálódási folyamat, akkor tekinthetjük úgy, hogy a Symposion-mozgalom is lényegében ennek a folyamatnak a szülötte. De ez a demokratizálódási folyamat a 70-es évek elején megrekedt, és az az érzésem, hogy ekkor megrekedt a Symposion-mozgalom is, mint új intellektuális tendenciáknak a kihordója. Érdekes például, hogy akkoriban tört elő az úgynevezett strukturalista iskola, strukturalista irodalomelemzési módszer. Ön hogy tekint erre a módszerre?

Erről a módszerről, megmondom őszintén, nem nagy rokonszenvvel nyilatkoztam eddig. Miért? Nem olyan régen idéztem Csokonait ilyen szempontból. Én úgy láttam, hogy a strukturalizmus egy kicsit nagyon is rossz értelemben vett anyagi megközelítése az irodalomnak. Milyen anyagra gondolok? Hanganyagra. Statisztikailag felmért hangzásanyagra: Magánhangzók, mássalhangzók ilyen-amolyan százalékarányára, egyszóval elsősorban a költészet materiális tényezőit tartja szem előtt. No, nem csak azt, de főleg azt. Azt hiszem, ha a strukturalizmusnak voltak is részeredményei, a nagy szintézisalkotáshoz nem tudott eljutni. Nekem mindig volt egy olyan érzésem is, sajnos egyszer egy ilyen vitába kellett bocsátkozni egy kollégámmal ilyen téren, akkor azt mertem felhozni, hogy már Csokonai megmondta, hogy „az ember nem egy marék minerálé". A vers se azonos önmaga materiális tényezőivel, alárendelt vagy ilyen-amolyan mondataival vagy ilyen-amolyan jelzős szerkezeteivel, hangzóelemeivel, vagy ilyen rím- vagy ritmuselemeivel stb. Az egész az, amit az embernek vizsgálnia kell. Lehet, hogy tévedek, de azt hiszem, hogy a strukturalizmus ezt a bizonyos egészet nem tudta kellőképpen szem előtt tartani. Tehát ezért voltak fenntartásaim, nem is kísérleteztem soha strukturalista elemzéssel, voltak kollégáim, akik ezt nagy hozzáértéssel és a legújabb szakirodalom jó felhasználásával végezték. Lehet, hogy ez az egyik fogyatékosságom, de én nem próbálkoztam meg vele.

Ön szerint mi hozta létre a strukturalizmus „divatját"?

Ez is egyféle ellenhatása volt azoknak az úgynevezett „szellemtörténeti iskoláknak", amelyek viszont egyáltalán nem törődtek a szövegek jelentéstani, szemiotikai stb. mozzanataival, hanem valami szellemi fluktuációt láttak a szépirodalomban, valamiféle megfoghatatlan szellemiséget nyomoz-

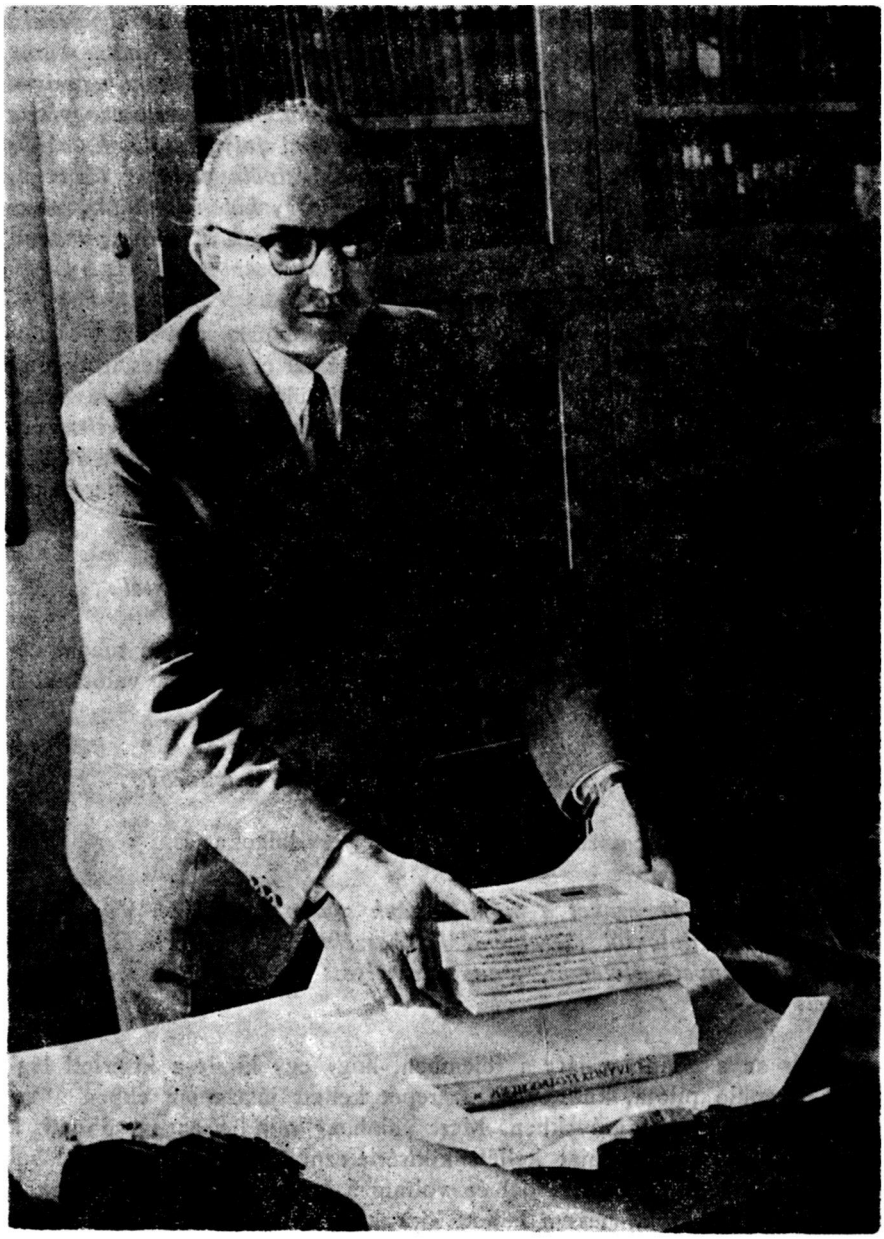

tak, amit aztán soha nem tudtak megragadni, vagy csak ritka pillanatokban, és ennek ellenhatásaként jelentkezett egy olyan felfogás, amely nem elégszik meg az ilyen bizonytalan lebegéssel, hanem megpróbálja elemei alapján vizsgálni az esztétikai hatást. Tehát, hogy az esztétikai hatásnak miféle materiális elemekben rejlik a gyökere, hova megy az vissza, ez lehet talán az egyik indítóok.

Nem gondol esetleg arra, hogy a strukturalizmus vidékünkön való jelentkezésének esetleg taktikai okai is lehettek? Arra gondolok ugyanis, hogy a 60-as évek második felének demokratizálódási folyamatai során az irodalom igen szabad szóhasználatúvá vált és a társadalmat egy igen szabad módon tekintette, szemlélte, írta le. Amikor bekövetkezett egyfajta lehűlés, egyfajta megdermedése ezeknek a szellemi folyamatoknak, akkor talán taktikai meggondolás lehetett megkísérelni elválasztani az életet és az irodalmat, és azt mondani, hogy az irodalom egy különálló világ, nincs semmi köze a politikához, az élethez, vizsgáljuk mi csak a szótagszámokat, a magas és mély magánhangzók arányát.

Bizonyára ebben is van valami, tehát az irodalomnak az a bizonyos önelvűsége, amit már régen, a század elején vetett fel egy-két jeles irodalomtörténész. Annak az önelvűségnek egyfelé beteljesülése, tetőződése a strukturalizmus is. Egy olyan szemlélete, amely mint egy önmagába visszatérő görbe elindul a szövegtől, körüljárja, majd megint visszatér hozzá, de szerintem ez a pálya eléggé zárt. Nem látja az ember a távolabbi perspektíváit, kifutását egy szélesebb térségbe.

Tehát nem lenne szabad elválasztani az életet az irodalomtól...

Azt hiszem, hogy nem. Mert még a legelvontabb, a szellem magas régióit járó irodalom, mondjuk egy Dante is a középkornak a valóságából merít...

Sőt, mennyi finom kis politikai célzást épített bele a művébe...

Meg, ha akarjuk, egészen életszagú személyes dolgokat is.

Talán fejezzük be ezeket a mondhatnánk szakmai témákat. Végül még egészen emberi dologról szeretném, ha beszélne: a közérzetéről. Melyik volt az az alapvető életérzés, amit valamelyest állandóbbnak mondhat a többinél?

Sokszor az a gondolat járt a fejemben, hogy egy kicsit a kísérleti léggömb, berepülő pilóta, kutatóárok szerepét kellett játszanom ebben a világban, a háború utáni években. Mert valahogy mindig engem dobtak a mélyvízbe, ahol valami újat kellett kikísérletezni, új utat kellett valahol kiépíteni. Huszonnyolc éves fejjel én voltam a száz éves zentai gimnázium legfiatalabb igazgatója, nekem kellett kipróbálnom elsőként, az 50-es évek végén, hogy mit jelent államközi szerződés nélkül egyetemi stúdiumokat végezni külföldön. Nekem kellett (nem 1945, hanem 1918 óta) Jugoszláviában megvédenem az első magyar nyelvű disszertációt. Én voltam a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület első elnöke, a Hungarológiai Intézet „alapító igazgatója". Ahogy 1979 legvégén megalakult a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia, oda is rögtön beválasztottak, és

mindjárt az elnökségbe. Sok mindent kellett tehát tennem, nekem kellett az első középiskolai tankönyvet megírnom még 1955-ben. Talán fel se tudom sorolni azt a sokféle feladatot, funkciót, teendőt, amit elsőként kellett vállalnom vagy csinálnom. Persze nem azért, mert erre nekem valami különös rátermettségem volt, hanem úgy hozták a körülmények, a viszonyok, hogy ilyen súlyos szóval éljek, így hozta a történelem. Sajátos találkozása ez bizonyos feltételeknek, az én érdemem pedig csak az volt, hogy nem utasítottam vissza, hanem vállaltam, csináltam, és vétkemül csak az róható fel, hogy megpróbáltam erőmhöz mérten komolyan felfogni és csinálni. Az volt az érzésem, hogy mindig valamilyen „muszájból" nekem kell elöl járnom valamiben. Persze ez eltöltheti az embert jó érzéssel, megnyugvással is, ugyanakkor azonban rengeteg idegeskedés, idegfeszültség halmozódik fel, és energia pusztul el ilyenkor az emberben, amit esetleg talán másra is lehetett volna fordítani.

Köszönöm szépen az interjút. 1987. március 10-én kezdtük és április 21-én fejeztük be, írjuk még alá ezt a két dátumot.